

**ТРЕТИ МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС ПО
БЪЛГАРИСТИКА, 23–26 МАЙ 2013 Г.**

**СЕКЦИЯ
„БЪЛГАРСКИ ЕЗИК“**

**ПОДСЕКЦИЯ
„СЪВРЕМЕНЕН БЪЛГАРСКИ ЕЗИК.
СРАВНИТЕЛНИ И СЪПОСТАВИТЕЛНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ“**

**УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

**УНИВЕРСИТЕТСКИ КОМПЛЕКС ПО ХУМАНИТАРИСТИКА
„АЛМА МАТЕР“**

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

МЕЖДУНАРОДНА АСОЦИАЦИЯ ПО БЪЛГАРИСТИКА

СОФИЯ, 2014

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
УНИВЕРСИТЕТСКИ КОМПЛЕКС ПО ХУМАНИТАРИСТИКА „АЛМА МАТЕР“
МЕЖДУНАРОДНА АСОЦИАЦИЯ ПО БЪЛГАРИСТИКА

© 2014 Светослав Живков, Красимира Алексова – съставители
© 2014 Елвира Катуш, Палмира Легурска, Добрин Даскалова,
Дарина Антонякова, Виктория Ляшук, Калина Мичева-Пейчева,
Виолета Косеска-Тошева, Йоанна Сатола-Стасковяк, Румяна
Лютакова, Малгожата Коритковска, Хилмар Валтер, Елена
Иванова, Юлия Дудашова-Кришакова, Мария Луиза Риверо,
Виктория Лазарева, Дьорд Сонди

ISBN 978-954-07-3854-3

РУСКОТО „СЪСЛАГАТЕЛНО“ НАКЛОНЕНИЕ И БЪЛГАРСКАТА ДА-КОНСТРУКЦИЯ: ЗОНИ НА ПРЕСИЧАНЕ И РАЗМИНАВАНЕ¹

Елена Иванова

В съпоставителните изследвания между родствени езици обикновено се отделя внимание на граматични явления с поизразено формално или функционално сходство, например българският кондиционал и руското съслагателно наклонение, българската да-конструкция и руският инфинитив.

В своето съобщение бих искала да покажа функционалните паралели между две по-отдалечени форми: между българската да-конструкция и руското съслагателно наклонение (СН), което може да подпомогне по-доброто разбиране на връзката между тях.

Към **съслагателното наклонение** в съвременната русистика се отнасят съчетанията на частицата *бы* (*б*) с формите на *-л²*: *Я хотела бы просто посидеть в тишине*, включително и *бы* в състава на съюз *чтобы*³: *Я хочу, чтобы никто не шумел*.

Освен това към СН („несъщинско“ СН) причисляват:

- съчетанията „*бы/чтобы* + инфинитив“ (въпросът е от дис-

¹ Изследването е изпълнено с подкрепата на Руския хуманитарен научен фонд (проект № 12-04-00003а „Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского“).

² Формата в състава на СН често се нарича „форма на *-л*“, за да се разграничи от формите за минало време.

³ Идеята е предложена отдавна (вж. напр. Брехт, Р. О взаимосвязи между наклонением и временем: синтаксис частицы *бы* в русском языке. – В: Новое в зарубежной лингвистике. XV: Современная зарубежная русистика. Москва, 1985.) и е застъпена в редица по-нови изследвания (Молошная, Т. Синтаксические способы выражения косвенных наклонений в современных славянских языках. – В: Этюды по типологии грамматических категорий в славянских и балканских языках. Москва, 1995, с. 99; Шелякин, М. Об инвариантном значении и функциях сослагательного наклонения в русском языке. – Вопросы языкознания, 1999, № 4 и др.), както и в серията статии на Н. Р. Добрушина (вж. по-долу).

кусионните): *Увидеть бы ее!*; *Приехал, чтобы увидеть*;

- елиптически конструкции с *бы*: *Водички бы*; *Мне бы денег побольше*;
- съчетанията на *бы* с частици, и то само тези, които се употребяват изключително с форми, характерни за СН (л-форми, инфинитив, а също и в елиптически конструкции), например *вот бы ушел/уйти* (**вот бы уйдет*, **вот бы уйди*); *лишь бы заснул/заснуть*; *только бы выздоровел/выздороветь*; *хоть бы поел/поест*; *вот бы мне такую, вот бы чайку*.⁴

СН притежава кръг от значения, типични за иреалните наклонения, т.е. означава ситуации, които не съществуват в реалния свят:

- контрафактивно значение – когато означава ситуации, които не са съществували в реалния свят и никога няма да съществуват: *На твоём месте я бы так не поступил*;
- хипотетично значение, когато означава ситуации, които не съществуват в реалния свят, но от гледна точка на говорещия могат с известна вероятност да станат реалност в бъдещето: *Тебе нужно найти помощника, который бы взял на себя часть работы*;
- желателно значение – появява се при означаване на иреални ситуации (контрафактивни и хипотетически), които говорещият оценява положително или отрицателно за себе си или за друг, като изказва субективна заинтересованост. При такова широко разбиране то включва и значенията „готовност“, „целесъобразност“ (*Я бы поела чего-нибудь*; *Ты бы поел чего-нибудь*; *Тебе бы поест чего-нибудь* – последното често се разглежда като транспозиция). Самата форма на СН не изразява желателност, тя се извежда от контекста, но по-често се реализира в определени модели с частици: *Только бы они не заметили!*; *Вот бы выйти замуж за принца!*; *Да чтоб ты лопнул!*
- чисто прагматични (със стилистичен ефект) употреби, които не се свързват с никакви иреални ситуации, а слу-

⁴ Руска корпусна граматика (<http://rusgram.ru/main>) и др.

жат само за снижаване на категоричността на твърдението (*Я бы назвал такое поведение хамством*) или смекчаване на илокутивните намерения на говорещия (*Я попросил бы вас не шуметь*). Тук се използват някои перформативи – глаголите, означаващи (назоваващи) речевия акт (*попросил бы, предположил бы*), както и глаголите за „експертизна оценка“ (*определил бы, датировал бы, назвал бы, охарактеризовал бы*), предикатите за желание и целесъобразност (*хотелось бы, предпочел бы, следовало бы, надо бы, лучше бы, пора бы*). Очевидно е, че това са същите контексти, в които често се употребява и аналитичният кондиционал в български: *Бих ви помолил за съвет; Бихте ли се представили с няколко думи?; Това не бих казал, че е диета, а нов хранителен режим. Този тип си намира място и в зависими изречения: В самом конце прошлого года вышло несколько книг, которые мне хотелось бы вам представить; Да преминем към картината, която бих датирал между 1850 и 1870 година*. Нататък няма да спираме на подобни употреби.

Що се отнася до българската **да-конструкция**, тук не се включваме в дискусиата относно статута на *да* – дали е частица или съюз, конюнктивна частица или *да*-глаголна форма⁵: тази дискусия, както изглежда, още не е приключила. Нататък ще наричаме всички употреби *да-конструкция*.

От обсега на изследването са изключени: *да* като спомагателен елемент в темпоралните форми, *да* в съставното глаголно сказуемо, транспонираните употреби от типа на *Аз да му помагам, а той да ме учи*, частицата *да* с епистемично значение, например в контексти на количествена приблизителност: *Той да е бил тогава най-много на 30 години* (примерът е на

⁵ Вж. и отражението на тази дискусия в обзорните статии на Викторова, К. Функционален развой на *да*-конструкцията в съвременния български език. – В: Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение. София, 2005; Тишева, Й. Подчинително свързване в сложното изречение. Комплементизаторите в българския език. – В: Съвременни лингвистични теории: Помагало по синтаксис. Пловдив, 2001.

Р. Ницолова), както и *да* в състава на *ще да*, например: *Гледам те, очите ти шарят по плочата. Рекох си, Марин ще да е това...* (В. Голев).

Сложните съюзи с *да* (*че да, вместо да, освен да, без да, преди да, макар да* и др.) са включени в кръга на разглежданите употреби, понеже и тук *да* диктува в по-голяма или по-малка степен дефективността на темпоралната и модалната глаголна парадигма и е контактно с глагола.

САМОСТОЙНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Руското СН в самостоятелни изречения изразява преди всичко желателност. Освен това, то може да означава чисто контрафактивни (безоценъчни) ситуации.

Независимата *да*-конструкция, която изчерпателно е описана в българистиката, е предназначена преди всичко за изразяване на хипотетични ситуации, свързани с оптативно-императивни значения. По-рядко се среща контрафактивното значение⁶.

Още от тези определения се вижда къде можем да очакваме зони на съвпадение и различие на разглежданите форми.

Контрафактивни ситуации. Чисто контрафактивното значение на руското СН има като еквивалент не *да*-конструкцията, а други (добре проучени) паралели – същите, като в сложните съставни условни конструкции (вж. по-долу): *Саша защитил бы ее по-другому* (А. Рыбаков). – *Саша щеше да я защити другояче* (прев. Здр. Петрова).

Както и конструкциите със СН, така и самостоятелно употребените *да*-конструкции могат да изразят: желание, което не може да бъде реализирано, и съжаление за неосъществено действие.

Първото значение е зона на съвпадение, срв. същинско СН: *Эх, была бы я царицей!* и несъщинско СН с оптативна частица *вот бы*: *Вот бы мне такую фигуру!* и *да*-конструкция: а) със сегашно време на глагола: *Ех, да имам сега шапка-невидимка!*;

⁶ Така общото значение на *да*-формите в независима употреба може да бъде характеризирано като „нефактивност“ – Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София, 2008, с. 328.

б) с минали времена: *Ех, да имах сега тези пари!; Ех, всички да бяха като мене!; Ех, да можех времето да върна...*⁷

Срв. и в преводните двойки: *Были бы у меня твои возможности! – Де да имах твоите възможности!; Вот бы мне петь, как ты! – Де да можех да пея като теб!*

Съжалението за неосъществено действие (в това число и с прагматика на упрек) се изразява в български чрез формата *да + плусквамперфект*, докато в руски само понякога се предава чрез СН, и то „несъщинско“ – инфинитив с частици *бы* или *если бы*:

Да бяхме се върнали тогава. – Эх, вернуться бы нам тогда./ Если б нам тогда вернуться!

*Рядом с ним на диване сидела Нина Иванова, приминала пятами наполовину снятые туфли. „Купила бы, дура, номером побольше“, – подумал Шарок (А. Рыбаков). – До него на дивана седеше Нина Иванова и мачкаше с пети наполовина изутите си обувки. „Да си беше купила по-голям номер, глупачко“ – помисли си Шарок (прев. Здр. Петрова).*⁸

Най-универсалният функционален еквивалент на българската *да-конструкция* в това значение е руската конструкция *надо было + инфинитив*, способна във всякакви контексти да изрази и съжаление, и упрек: *Да беше ме почакала. – Надо было меня подождать; Да бяхме се върнали тогава. – Надо было нам вернуться; Да беше ми казал по-рано. – Надо было раньше мне сказать.* По същия начин се предава на руски българската форма *да + перфект*, която впрочем при контрафактивно значение се използва по-рядко: *Да му е казал – защо не му е казал. – Надо было ему сказать – что ж не сказал.*

Хипотетични ситуации. Оптативно-императивна зона.

Изявяване на подкана/забрана за действие – една от важните сфери на функциониране на *да-конструкцията* в български, която се пресича с функцията на руското СН само в тесни семантични ниши.

⁷ Вж. Пак там., с. 421.

⁸ Използват се примери от Успореден корпус на руски и български текстове (<http://rbcorpus.com/index2.php>), създаден във Великотърновския университет, и Българско-руския корпус на Софийския университет.

Основни еквиваленти на да-конструкцията в императивната зона са разнообразните руски форми с императивно значение, напр. *Да вземем кучето с нас. – Давайте возьмем с собой собаку; Да отидем заедно! – Пойдем(те) вместе!; Да не чака. – Пусть не ждет; Да се облечеш по-топло! – Смотри оденься потеплее!*

Руското СН се използва в тази зона само в следните случаи:

- при по-мека, деликатна подкана и съвет. Използват се както л-форми, така и инфинитив с частицата *бы*: *Не ходил бы ты туда/Не ходить бы тебе туда*. В български същото значение се изразява най-вече с да-форми с плюсквамперфект, срв.: *Пойти бы нам уже. – Да бяхме тръгнали вече; Лег бы ты уже/Лечь бы тебе уже. – Да беше вече си легнал;*
- при категорична заповед и забрана. В руския се използва съчетанието на *чтоб* (по-рядко – *чтобы*) и формата на -л, срв. да-конструкцията с минало неопределено време: *Чтоб ноги твоей здесь не было! – Да не си стъпил повечу на прага ми!; Чтоб я такого от тебя больше не слышал! – Да не съм те чул втори път да приказваш така!; Чтобы все было подготовлено к моему возвращению! – Докато се върна, да си почистила всичко!*

Изразяване на предупреждение е характерно за българската да-конструкция, но не за руското СН, срв. бълг. *Да не паднеш!; Да не вземеш моите ключове!; Да не купиш корав хляб! – Смотри не упади!; Не возьми случайно мои ключи!; Только смотри не купи черствый хлеб!*

Изразяване на желателност е едно от най-важните значения на руското СН преди всичко във формата инфинитив + *бы*: *Мне бы поест!; Ему бы поспать!* или частиците *вот бы*, *хорошо бы*, *если б только* + формата на -л: *Вот бы мне такой дом!; Хорошо бы он пришел!*

По-рядко се среща формата на същинското СН: *Я бы поел что-нибудь!*

Българската да-конструкция не е основно средство за изразяване на желателност (както е напр. кондиционалът, формите с

дано или желателни глаголи, вж. преводите в (1), но все пак може да се използва за това в контексти, подобни на руските (2).

(1) *Колбаску бы он сейчас тоже ломанул, хороший кусище!* (А. Рыбаков) – *Сега би нагънал и някое голямо парче салам* (прев. Здр. Петрова); *Не опростоволоситься бы!*⁹ (Б. Акунин). – *Дано не се изложи* (прев. С. Бранц); *Ей бы лежать тихо-тихо и долго-долго* (И. Тургенев). – *Искаше й се да лежи тихо-тихо и дълго-дълго* (прев. Г. Константинов).

(2) *Ех, да го видя само!* – *Вот бы мне его увидеть/Хорошо бы мне его увидеть;*

Ех, да дойдеше само! – *Вот бы он пришел/Хорошо бы он пришел/Если бы только он пришел!*

Да-конструкцията се появява редовно като еквивалент на руските елиптични модели, които тук са с особено висока честотност: *Чайку бы!*; *Эх, мне бы сейчас водочки!*, ср.:

Индейца бы сейчас с опахалом, как у англичан в Калькутте, мимолетно подумал Порфирий Петрович, отроду ни в Калькутте, ни в прочих заграницах не бывавший (Б. Акунин). – *Да имаше сега един индиец с ветрило, както за англичаните в Калкута, помисли си бегло Порфирий Петрович, без кракът му да беше стъпвал нито в Калкута, нито където и да било другаде в странство* (прев. С. Бранц).

Апрехенсивно значение (което има комбинирана семантика „безпокойство от възможността за нежелателна ситуация“). В руски редовно средство за изразяване на апрехенсивното значение е конструкцията *Как бы не...*¹⁰ СН и инфинитивът с *бы* тук се явяват като неспециализирани средства: *Не заболел бы/ Не заболеть бы*, наред с много други.

Апрехенсивното значение е само едно от значенията на българската да не-конструкция, както невъпросителната (ср. *Да не ни засекаат!* – *Как бы не засекали!*), така и въпросителната (*Да не съм*

⁹ Формите на СН с апрехенсивна семантика би следвало да се разглеждат отделно (вж. по-долу).

¹⁰ Добрушина, Н. Грамматические формы и конструкции со значением опасения и предостережения. – Вопросы языкознания, 2006, № 2.

ви обидила?¹¹), включително и с привидно безпокойство, всъщност саркастично или иронично: *Ти да не заспа на масата?* Обаче комплексът *да не би да* може да претендира дори за статуса на апрехенсивен маркер: той изразява типичното апрехенсивно значение: говорещият съобщава за възможно нежелателно събитие и за това, че се опасява да се случи: *Да не би пак да съм се объркал!*; *Да не би да изглеждам странно*; *Да не би да съм ви подвела?*

Зоната за възможност

Това е е зона на пълно несъвпадение на разглежданите форми. Руското СН тук не е представено, докато *да*-конструкцията е много активна, особено във въпросителна форма (*Да имате хляб?*; *Да не сте от България?* и др.).¹² Руските паралели на българската *да*-конструкция с такова значение обхващат широк кръг от средства, но СН сред тях отсъства.

Може да посочим само руските инфинитивни въпроси с частицата *бы* от типа *Где бы купить такой мобильник?*; *Как бы это узнать?*, но тук въвеждането на *бы* има чисто прагматична функция¹³, като превръща прекия въпрос в рефлексивен, във въпрос-размисъл, срв. бълг. еквиваленти: *Къде ли да купя такъв мобилен?*; *Как ли да разбера?*

Както можем да видим, зоната на действие на *да*-конструкциите в независима употреба е много по-широка, отколкото е зоната на СН, и то предимно несъщинско, – изразяване на желателност и опасение. *Да*-формите обхващат голямата зона на иреалността – императивно-оптативните значения и значенията за възможност, ако разглеждаме последните в широк смисъл, включвайки въпросителните форми, ехо-въпросите.¹⁴

¹¹ Примерът с перфекта показва, че самата ситуация, за която се безпокои говорещият, може вече и да се е случила, но въпросът я преобразува във възможна.

¹² Вж. по-подробно Ницолова, Р. Цит. съч., 424–427.

¹³ Понеже семантиката „възможност“ се създава от самия инфинитивен въпрос.

¹⁴ Повтаряйки във въпросителна форма съобщение дори за една реална ситуация, говорещият я оформя като възможна, като посочва, че „не приема съобщеното като факт“: – *Иванов е техният нов директор. – Иванов да им е*

Да преминем към зависимите употреби, още повече че някои от независимите изречения може да се трактуват като условни конструкции с пропуснат аподозис или като резултат на „разподчиняване“, срв. и идеята на З. Генадиева-Мутафчиева за възможността да-конструкциите от типа *Ех, да го видя само!*; *Ех, да дойде само!* да се разглеждат като „съкратени условни изречения, съдържащи условието за нещо, което не е изказано“.¹⁵

Подчинени изречения

Ще започнем със сложните изречения с подчинено определително (относително), тъй като при тях се фиксира практически пълната зона на покритие при изречения с хипотетично значение.

Определителни подчинени изречения. В определителните изречения с **хипотетично значение** руско-българските паралели на интересуващите ни форми са най-„преките“. Условиата, при които в руски присъства СН, а в български – модалното разширение *да* към относителното местоимение, са сходни, което е свързано със семантичната специфика на хипотетичните определителни изречения: те определят несъществуващи обекти или такива, за съществуването на които нищо не е известно, с други думи – които нямат пресупозиция за съществуване:

1) в главното изречение се отрича съществуването на характеризирания обект или неговото съществуване се подлага на съмнение, което се изразява с помощта на:

а) отрицание: *Не* *было* *человека, который мог бы меня спасти*; *Нямаше* *човек, който да ме спаси*, включително имплицирано в предикатната група: *В Екатеринбургe наблюдается явный дефицит специалистов, которые могли бы грамотно управлять торговыми центрами*; *Липсвала* *здрава ръка, която да стегне всичко* (Д. Димов);

директор? (Ницолова, Р. За състава на *да*-изреченията в български. – В: Едно поколение български езиковеди. София, 2000, с. 165.).

¹⁵ Генадиева-Мутафчиева, З. Модалната частица *да* в съвременния български език. – Български език, 1976, № 4, с. 316.

б) модални предикати за необходимост (посочва се нуждата от съществуване на такъв обект): *Нужен човек, который мог бы нас провести туда; Трябва ни човек, който да вкарва по 15–20 гола на сезона; Имам нужда от такъв приятел, който да ми вярва и да не ме мисли за лош човек* (А. Гуляшки);

в) реторичен въпрос, имплициращ съмнение относно съществуването на обекта: *Разве есть люди, которые бы поступили иначе?; Има ли човек, който да го надприказва?;*

г) наречия и наречни изрази, които изразяват малка вероятност обектът да съществува: *Наверное, сложно встретить человека, который бы никогда не обижался; Рядко се срещат хора, които да не притварят блажено очи, когато усетят нежния аромат на ванилия* (Интернет).

2) Снемането на пресупозицията за съществуване на обекта се извършва и чрез модални разширения при основния предикат: *Тебе нужно взять помощницу, которая бы занялась домашним хозяйством; Сега трябва непременно да ѝ кажеш нещо, което да я успокои.*

3) Редица предикати могат да въведат нереперентен обект и извън контекста на отрицание, съмнение и модалност. Според наблюденията на Н. Р. Добрушина върху руския материал¹⁶, това са предикати, чието значение е създаване на нов обект (напр. *организовать, подготовить, разработать, сочинить*) или въвеждане на нов обект в личната сфера (напр. *искать, ждать, назначить, пригласить, представить себе*), а също така и съществителни с аналогична семантика: *Я всю жизнь ждал человека, который мог бы понять меня* (Ю. Азаров); *Потом в троллейбусе я живо представил себе обстоятельства, при которых мог бы познакомиться с ней ...* (К. Шахназаров); *В Англии искали компанию, которая взялась бы за прокладку туннеля под Ла-Маншем; Поиск компании, которая взялась бы за это строительство, займет много времени.* Не е трудно да видим, че и в български в съответните контексти ще бъде добавен елемент *да* към относителното местоимение.

¹⁶ Добрушина, Н. Сослагательное наклонение в относительных придаточных с союзом *который*. – Вестник Московского университета. Серия 9: Филология, 2011, № 6.

Списъкът с тези контексти може да бъде продължен и конкретизиран, но като цяло всички те са условия, които представляват контекст на снетата реалност. Разбира се, и в двата езика при наличието на определени фактори може да се използват индикативни форми: *Мисля, че вече няма човек в държавата, който (да) не е чувал за това име. – Думая, что уже нет ни одного человека в нашей стране, который ни разу не слышал (бы) его имени.*

Доста рядко СН в руските подчинени определителни изречения е с **контрафактивно значение**. Такива изречения съдържат указание за някои алтернативни условия, при които ситуацията би била осъществена в един алтернативен свят (на алтернативно място, от алтернативно лице, в алтернативно време): *Объяснить эту ненормальную ситуацию, которая в любой другой стране была бы, наоборот, нормой, не берусь* (Э. Рязанов); *Но Самоделкин умеет мастерить такие сложные машины, которые я ни за что не смог бы нарисовать* (В. Постников), вж по-подробно посочената статия на Н. Р. Добрушина.

В български при този тип определителни подчинени изречения *да*-конструкцията не се използва: *Независим, влюбен в риска, той постига неща, които другите хора не биха постигнали* (прев. Здр. Петрова).

Допълнителни подчинени изречения. В руския език тук са възможни (без да броим изреченията с въпросителни думи) следните варианти: 1) финитни форми със съюз *чтобы*: *Не верится, чтобы он пришел*; 2) финитни форми със съюз *что*: *Не думаю, что она придет*; 3) безсъюзна инфинитивна конструкция: *Помоги ей закрыть чемодан* (в традиционната руска граматика се смята за просто изречение).

В български тези три зони са разпределени между *да*- и *че*-изреченията, при това нито един от трите руски варианта не се съотнася напълно нито с *да*-, нито с *че*-изреченията¹⁷.

¹⁷ Правилата за избор на съюз към допълнителното изречение са от дискуссионните теми и в русистиката, и в българистиката. Има натрупана огромна литература, която тук нямаме възможност дори да споменем поради ограничения обем на статията. Част от примерите долу са от Р. Ницолова, Й. Тишева, Л. Ласкова.

Ще се спрем за малко само върху първата група със съюз *чтобы*. Както и българското *да*-изречение, съюзът *чтобы* е възможен при 2 различни групи предикати.

Първите въвеждат нефактивни изречения без специални условия, имат дефективна времева парадигма и нямат пряка темпорална референция, например предикати за желание, намерение, волева дейност и каузация, деонтична възможност и необходимост (*хотеть, желать, стремиться, стараться, добиваться, надо, нельзя*) и др.¹⁸, срв.: *Я хотел, чтобы он сразу это сделал; Я предпочел бы, чтобы мы это сделали вместе*. Срв. и в български: *Исках да го направи веднага; Предпочитам да го направим заедно*.

При други предикати (напр. сетивните и епистемичните), способни да присъединят *чтобы*-изречения, се изискват определени условия, които да неутрализират възможната фактивност на пропозицията, преди всичко това е отрицание: *Я никогда не видел, чтобы она плакала* и въпросителност: *Ты видел когда-нибудь, чтобы она плакала?*

Има такива ограничения и при редица български предикати: **Помня/Не помня да съм го виждал у тях/Помниш ли да си го виждал у тях?*, но все пак в тази група разликата между нашите езици проличава значително. Например руските предикати за знание в никакви контексти не присъединяват *чтобы*-изречения, за разлика от българските: *Знаеш ли някой да пише/да е писал по този въпрос? – *Знаешь (*Не знаешь) кого-нибудь, чтобы ...?* Освен това в българския език има повече предикати, които не се нуждаят от специални условия, за да присъединят *да*-изречения, напр. сетивните: *Видях го да идва насам. – Я уви-дел, что он идет навстречу*, някои от епистемичните: *Вярвам той да се обади все пак. – Я верю (надеюсь, допускаю), что он все-таки позвонит*.

¹⁸ Подробен списък на предикатите с посочена задължителност или честотност на появата в тях на *чтобы* вж. в: Dobrushina, N. Subjunctive complement clauses in Russian. – Russian linguistics, 2012, т. 36, № 2. Да не забравяме, че част от функциите на *да*-изреченията се поема от инфинитивни конструкции (при първата група предикати) – като тук действат правилата за PRO-контрол.

Разбира се, всяка семантична подгрупа от предикати си има своя специфика, а много предикати трябва да се описват поотделно, като се вземат предвид всички данни на всеки един от езиците.

Нека сега преминем към обстоятелствените подчинени изречения.

Условните подчинени изречения – основна сфера на приложение на руското СН. То последователно се използва и в протазиса и в аподозиса при иреалния тип условие: *Если бы ее исключили из школы, она бы только радовалась* (А. Рыбаков). Българското *да*, макар и рядко, се употребява във функцията на условен съюз. Обаче изреченията с *да*, въвеждащи нереално условие, на руски се предават все пак по-често не със СН, а безсъюзно с квазиимператив: *Да съм на негово място, аз не бих я оставил да живее самичка в Пловдив* (А. Гуляшки). – *Будь я на его месте, я не позволил бы ей жить одной в Пловдиве*, макар че вариантът със СН в руски не е изключен.

Интересуващите ни паралели най-често се фиксират при именния предикат в протазиса: *Если б не красный крест на борту, не надпись „Реанимобиль“, Марфа ему шину бы проткнула* (Б. Акунин). – *Да не беше с червен кръст отстрани и надпис „Реанимобил“, Марфа щеше да му среже гумите* (прев. С. Бранц).

При потенциалното условие с *да* (обикновено в съчетание с частицата *само*) руското СН както еквивалент не е възможно, срв. *На него [адвоката] само да му кажеш добър ден – и ще ти иска 150 евро. – Ему только скажи „здрасьте“, и с тебя уже 150 евро.*

Същите паралели, които всъщност са добре проучени (преди всичко от Ив. Васева¹⁹), се наблюдават и в други форми на условни конструкции²⁰, срв.: *На его месте Руночкин махнул бы рукой и уехал* (А. Рыбаков). – *На негово място Руночкин щеше да зареже всичко и да замине* (прев. Здр. Петрова).

¹⁹ Васева, И. О соотношении экспликации/импликации при выражении условности в русском и болгарском языках. – Славянска филология, 1983. Т. 17 и др.

²⁰ За различни видове условни конструкции вж.: Ницолова, Р. Условные конструкции в болгарском языке. – В: Типология условных конструкций. Отв. Ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург, 1998.

Така на практика зоната на съвпадение между СН и *да*-конструкцията в условните изречения е минимална.

Условно-сравнителни изречения. И в руски, и в български разглежданите форми се появяват при контрафактивно условие със „симулативните“ съюзи (рус. *как если бы* и бълг. *като да*): *Они [шаги] приближались и делались чаще, как если бы вошедший брал разбег* (Б. Акунин); *Продължаваше да лежи с неподвижно лице и спуснати клепачи, като да не чуваше гласа ми* (А. Гуляшки).

Отстъпителни изречения. Руското СН се среща преди всичко в отстъпителни конструкции с местоименно-съюзен комплекс: *Сколько бы я ни расспрашивал, она больше ничего не сказала*, т.е. в същите контексти, в които се използва, и българският съюзен комплекс с *да*: *Колкото и да я разпитвах, нищо не ми каза повече*. Бълг. *да* обаче участва и в основната разновидност на изреченията за отстъпка в съчетание с *макар да*²¹, при което в руски не е представено СН.

Условно-отстъпителни изречения. Тук СН се среща при не-реално условие (*Даже если бы я пришел раньше, я его бы не застал*), докато българските съюзни комплекси – и при потенциалното условие, както в: *Дори да остана съвсем сам, ще продължавам*. – *Даже если я останусь совсем один, я буду продолжать*.

Изречения за цел. Финалните *да*-изречения, включително и със сложните съюзи (*за да, че да, та да* и др.) обхващат изцяло зоната, която в руски е разпределена между: 1) безсъюзната инфинитивна конструкция, 2) *чтобы* + инфинитив, в) *чтобы* + финитен глагол, дори ако не се отчитат другите по-редки варианти и преводачески решения²²:

(1) *Одевшись таким образом, он вышел прогуляться, подышать свежим воздухом и неприметно отправился прямехонько к аптеке* (В. А. Соллогуб), срв. бълг. *излезе да се поразходи, да подиша чист въздух*;

²¹ Пак там.

²² Вж. Градинарова, А. Фрагменти болгарско-руското сопоставителного синтаксиса: Учебно пособие. София, 2010, 97–120, цитираните примери също са от нея.

(2) *С болезненным выражением лица затыкал он уши, чтобы не слышать уличного крика и хохота* (Д. С. Мережковский), срв. бълг. *запушваше си ушите да не чува виковете и смеха от улицата*;

(3) *Из магазина говорящих и играющих аппаратов раздалась зябкая музыка, и кто-то прикрыл дверь, чтобы музыка не простудилась* (В. Набоков), срв. бълг. *някой затвори вратата да не настине музиката*.²³

И така, целият комплекс от руските варианти за оформление на финалното изречение (ако се броят и сложните съюзи) се покрива от *да*-конструкцията.

Зоните на съответствие между „несъщинското“ СН и *да*-конструкцията са и следните типове подчинени изречения:

- за количество и степен (за ограничена цел): *Попита, колкото да каже нещо. – Спросил, лишь бы что-то сказать*;

- за изключване (заместващи): *Вместо да ме наградят, ме съдят. – Вместо того, чтобы меня наградить, меня судят (осуждают)*.

Непокрити зони в областта на зависимите изречения. *Да*-конструкцията има още няколко сфери на функциониране, на които в руски най-често съответства инфинитив, по-рядко – други граматични форми.

- подчинени изречения за ограничаване: *Не му оставаше нищо друго, освен да прибегне до помощта на пресата. – Ему не оставалось ничего другого, кроме как прибегнуть к помощи прессы*;

- за количество и степен с *отколкото да*: *Едит би предпочела по-скоро да ѝ изтръгнат езика, отколкото да каже от кого е получила стоката* (Д. Димов). – *Эдит скорее предпочла бы остаться без языка, чем сказать, от кого она получила товар*.

- за начин: *Тръгна си, без да ми се обади*. В руски се избира принципно различна синтактична форма, най-честият вариант за

²³ Тук няма да се спирам на въпроса за избора между руския безсъюзен и съюзен вариант най-вече поради това, че той се регулира от правилата за PRO-контрол и донякъде от предикатно-аргументната структура. Тези правила нямат пряко отношение към нашата тема.

превод е деепричастие при хомосубектност: *Ушел, (так и) не позвонив/не предупредив* и различни видове на свързване при хетеросубектност, напр. *Защо се намесваш, без да те питат? – Что ты вмешиваешься, когда/хотя/ведь тебя никто не спрашивает;*

- за време със значение на предшестване: *Защо поне не ми се обади, преди да заминеш? – Почему ты мне не позвонила, перед тем как уехать?; Измина близо минута, преди да долети първата пеперуда* (П. Вежинов). – *Прошло около минуты, прежде чем прилетела первая бабочка.* В руски при хомосубектност обикновено се използва инфинитивът, а при хетеросубектност – индикативните времена.

Предпоставки за общността на СН и *да*-конструкцията се определят от иреалността на изразяваните от тях значения.

Зоната на пресичане между разглежданите форми е значителна, особено в подчинените изречения. Сферата на руското СН в зависимите употреби обхваща не само иреалните контексти в условни конструкции, но и хипотетичните (в *чтобы*-изречения, в определителни изречения), с което се приближава към редица „конюнктивноподобни“ функции на *да*-конструкцията.²⁴

Тези форми имат доста пресечни точки и в независимите позиции. Това дължи преди всичко на функционалните разширения и преносни употреби на всяка една от тях. Например СН в независимите позиции се разширява от желателност към целесъобразност, съвет и така навлиза в императивната зона.

В зоната на разминаване са преди всичко, от една страна, – чисто подбудителните значения на *да*-конструкцията, както и „нефактивността“ на въпросителните *да*-изречения, от друга – кондиционалните значения на руското СН.

Встрани от нашето внимание са останали най-близките „приятели“ на разглежданите форми – българският кондиционал, който в съвременния български книжовен език е с доста

²⁴ Идеята, че формите с **by* могат да имат модални функции – функциите на конюнктива, бе изказана и много по-рано, вж. напр.: Koseska-Toszewa, V. *Conditionalis a zdanie warunkowe w języku bułgarskim (Na tle języka polskiego)* – In: *Kategorie werbalne w języku polskim i bułgarskim.* Warszawa, 1977.

редуцирани функции²⁵, и руският инфинитив, употреба на който (въпреки широката му представеност) се регулира не само от семантиката, но и от строги синтактични правила.

²⁵ Пантелеева, Х. Кондиционалът в съвременния български книжовен език. София, 1998, с. 98 и др.